

A TANODAI DRÁMA ELŐZMÉNYEI HAZÁNKBAN.

(Dr. Nagy Sándor hátrahagyott irataiból.) *

Nem szükség bizonyítgatni, hogy a középkori mysterium-játék, az újkori iskolai dráma s a modern színmű korántsem mennyi különálló jelenségek, hanem egy ugyanazon fejlődési folyam különböző fokú eredményei; más-más korban, más-más formában nyilatkozik bennök a drámai szellem, egymással azonban oly elválaszthatatlanul össze vannak forrva, hogy egyiket a másik nélkül teljesen érteni és méltányolni szinte lehetetlen. Valamint modern drámánk keletkezése s fejlődése tanulmányozásában okvetlenül vissza kell térnünk iskolai színjátékainkra, úgy viszont, ha ezekkel alaposan meg akarunk ismerkedni, ismernünk kell mindenekelőtt ezek előzményeit, középkori mysterium-játékainkat.

E középkori mysterium-játékok története régibb irodalmunk kellően ki nem fejtett problémái közé tartozik. Általánosságban el van ugyan döntve a kérdés, de minden oldalról meghányva-vetve még mindig nincs. *Toldy*¹ és *Jankovich*² véleménye, melyben épen annyi része van a könnyelmű hiszékenységeknek, mint a tárgy tulságos szeretetéből és saját hazafias érzületekből származott lelkesedésnek, hívőkre többé nem igen tarthat ugyan számot, de még eddig nem talált kimerítő czáfolatra sem. Viszont az ellenvélemény, melyet *Gyulai Pál*³ állított fel s mely rendületlenül áll mai nap is, egészen véve minden vita nélkül mintegy közvéle-

* Megboldogult testvérem e tanulmányt a phil. társ. 1885. október havi ülésén olvasta fel, iratai közt megtalálván, a szaktudományak némi szolgálatot véltem tenni az által, ha közrebocsátom. A közlő.

¹ *Toldy Ferencz: A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig.* Második, javított kiadás, egy kötetben. Pest 1867. 98—100. l.

² *J* (Jankovich Miklós.) A magyarországi játékszínokről. Hírnök.* 1838. Első félév. 50. sz. — Megjelent *Helmezy Társalkodó*-jában is. VI. évf. (1838.) második fele. 100. sz.

³ *Gyulai Pál: Karácsonyi mysteriumok és vizkeresztli játékok.* Lásd: *Magyar népköltési gyűjtemény.* Új folyam. A Kisfaludy-társaság megbízásából szerk. és kiadják *Arany László* és *Gyulai Pál.* Pest 1872. I. köt. 513—540. l. — Megjelent a *Pesti Napló* 1871. évf. 298—300. számaiban is. Alábbi fejtegetéseimben e tanulmányt vettem vezérfonalul.

ménnyé vált ugyan, de megerősítve s tovább fejtve még mindig nincs, bár eredetileg is inkább csak figyelemgerjesztőül volt szánva. Valóban ennek tétélein túl még sok olyan csomó vár megoldásra, melyeknek szálai elválhatatlanul össze vannak szövődve a dolog lényegével s mindaddig, míg e szálak egyenkint kibontva, legombolyítva nem lesznek, mysterium-játékainkról csak óvakodva, fönntartással lehet szólni.

Mellőzve tehát azon időelőtti kérdés feszegetését: mikor keletkeztek s mikor jöttek divatba nálunk a mysterium-játékok s honnan vettük erre a példát, czélunkhoz képest elég legyen csak annyit jegyezni meg, hogy a mysteriumok gyakorlása nálunk teljességgel nem vihető vissza oly régmúlt századokra, mint a németeknél, vagy épen a francziáknál, kik e téren is legelől jártak. Mi ezeknél sokkal később, majdnem legutoljára lépven be a keresztyén egyház kötelékébe, fejlődésben mindjárt a kezdetnél elmaradtunk Nyugat-Európa népeitől s egyben-másban nem is értük őket utól soha. Így vagyunk a mysterium-játékok terén is. A németek és még inkább a francziák már meglehetősen kifejtett mysteriumokat mutathatnak fel azon korból, a mikor nálunk még alig lehetett több a kezdetnél. Ezen elmaradásnak természetes következménye lett aztán, hogy a mysterium-játékok fejlődése nálunk egy pár lépéssel folyvást hátrább járt s utóvégre sem bírt felemelkedni oly magas fokra, mint a minőre felemelkedett nyugati szomszédainknál.

Azonban a késő kezdet nem egyedüli, sőt nem is legfőbb akadálya volt a fejlődésnek. Sokkal nagyobb baj volt az, hogy nálunk e szokás nem talált kedvező talajra sem népünk szellemében, sem társadalmi viszonyainkban. Azon tényezőkből, melyek külföldön a mysterium-játékok fejlődésében közreműködtek, nálunk — mondhatni — semmi sem volt meg. A görög és római színház emléke, a román faj erős formaérzéke s vele született előszeretete a látványosságok iránt; másfelől a nemzeti hagyományokban és ősvallási szertartásokban rejlő csira s a nép vérmérsékletében gyökerező rátermettség mindez a nyugat-európai népeknél összehatott s mindez nálunk részben vagy egészen hiányzott.

De hiányzottak a fejlődésnek külső feltételei is. Nyugat-Európában a mysterium-játék mindenütt a nagyobb városokban, a polgári elem körében jutott nagyobb virágzásra s midőn világi színháttá kezdett átalakulni, kizárólag polgári testületek, városi czéhek kezére szállott. Nálunk pedig városokról s ezekben életre való polgári rendről sem a közép-, sem az újkorban nem igen lehet szó; a mi csekély városi élet fejlődött is ki nagy későn, nyelvében és szokásaiban egészen német volt. E német városokban virágzott is a mysterium-játék, csakhogy persze nem magyar, hanem német nyelven szólott s részint ezért, részint a városi élet zárkózottsága miatt elszigetelt jelenségként tűnik fel s a mi népünk mysterium-játékainak fejlődésére valami észrevehető befolyást nem gyakorolhatott.

Ennyi külső és belső akadály állván mysteriumaink fejlődésének útjában, csuda-é, hogy jóval alantabb fokon maradt mint a németeknél vagy épen francziáknál? csuda-é, hogy azon három válság közül, melyen Nyugot-Európában a teljes virágzásra jutott mysterium-dráma keresztülment, a mieink csak az elsőt élhették át? Amott a mysterium-játék valóságos drámává, a liturgiai szertartás világi színjátékká alakult, nálunk ellenben megmaradt a liturgia függelékének s mint ilyen divatozott egyházainkban századokon át. Nem vagyunk olyan szerencsés helyzetben mint a németek vagy francziák, kik mindjárt a fejlődés legelső korszakából mutathatnak fel mysterium-játékokat: nálunk ilyen eredeti szöveg nem maradt fenn egyetlen egy sem, csak nép-mysteriumaink mai alakjában láthatjuk az ősz szerkezetnek omladozó romjait s csak idegen népek hasonló nevű játékaik után ítélve szólhatunk róluk hozzávetőleg.¹ A mysterium-játék még e korban szigorú egyházi jellemet mutat s épen olyan vallásos szertartás, mint maga az áldozás. Tárgya kizárólag a bibliából van véve, a cselekvény egyes mozzanatai szorosán símúlnak az alapul szolgáló bibliai hagyományhoz s pontosan összevágának a középkori keresztényen egyház liturgiai szertartásaival; a minthogy eredetileg nem is voltak e mysteriumok egyebek, mint az illető egyházi szertartások kibővítései drámai formában. A megváltás nagy titkának ábrázolására, Krisztus születése, szenvedése és halála feltüntetésére szorítottak; szerkezetök nem rejtett magában semmi bonyodalmat,

¹ Népmysteriumaink gyűjtése még nem régen, az ötvenes évek elején indult meg, de az ország minden részében felkutatva még maig sincsenek. A Kisfaludy-társaság gyűjteményében, mely magában foglalja az azelőtt szét-szórva megjelent darabokat is, 15 karácsonyi és 2 vízkereszti játék található (I. köt. 1—134. l.). Azóta az újabb kutatások még egyszer annyival is többet hoztak napfényre, melyek részint önálló gyűjteményekben, részint elszórva egyes lapok- és szakfolyóiratokban jelentek meg. Jegyzéköket ide iktatom. *Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból.* I. köt. Pécskáról való. Arad 1877. 1—17. l. 3 karácsonyi mysterium és 2 töredék. II. köt. Elegyes. Arad 1878. 1—52. l. 9 karácsonyi mysterium, 3 vízkereszti játék és 1 töredék. V. ö. *Haraszti Gyula: Pécskai népköltészet. Figyelő.* III. (1877.) 211—1. — *Hantz Gyula: A magyar népköltészet Dél-Magyarországon. Figyelő.* II. (1876.) 57—68. l. (Egy betlehem-játék Becskerekéről.) — *Magyar Nyelvőr.* III. évf. 515—517. l. Sátoralja-Ujhelyből. — V. 38.—42. Sáárról (Heves m.) — V. 93—95. l. Békésmegyéből. — V. 183—184. l. Nagy-Becskerekéről. — V. 184—188. l. Háromszékből. — V. 234—237. Somogyból. — V. 276—278. l. Gyula-Kesziből. — V. 332 l. Székelyhídről. — VI. 91—93. l. Rimaszombathból. — VI. 137 l. (Betlehemesek beköszöntő mondókája) Csikból. — VI. 138—143. l. Székelyhídről. — VI. 278—282. l. Tasnádról. — VI. 327—333. l. Debreczenből. — VI. 378—381. l. Eger vidékéről. — VI. 427—429. l. Nágoocsról (Somogy m.) — VII. 134—136. l. Debreczenből. — VII. 427—428. l. (Betlehemesek beköszöntője.) — VIII. 283—286. l. Pásztórol (Heves m.) — VIII. 526. l. (Töredék.) Kis-Kanizsáról (Zala m.) — X. 93. l. (Beköszöntő és búcsuzó.) Csik-Szentkirályról. — X. 280—285. l. Hegyaljáról. — *Bellehem-jarók. Hazánk s a külföld.* 1870. 20. sz. — *Karácsonyi mysterium, Vasárnapi Ujság.* 1873. 52. sz. *Dunántúli mysterium.* U. o. 1880. 52. sz. — *Debreczenvidéki mysterium. Sárrét.* 1877. 12—13. sz. — *Betlehemes játék.* *Budapesti Hirlap.* 1884. jan. 6. sz.

semmi idegen toldalékot, épen olyan egyszerű volt, mint maga a bibliai hagyomány.

Természetes azonban, hogy e kezdetleges egyszerűségben nem maradhattak. A nyugot-európai nemzeteknél az volt a fejlődés menete, hogy a *mysterium*-játék lépésről-lépésre közeledett a való élethez s lassankint kezdett világiasodni, a mikor aztán világi egyének, polgári testületek vették gondjaik alá s magok fejtették tovább mindaddig, míg végre megalapították a világi drámát és világi színészetet. A papok rendeztek *mysteriumi* előadásokat az iskolákban még azután is, csakhogy ezeknek hatása és jelentősége már ekkor nagyon csekély volt.

Nálunk is eltanulta a nép a *mysterium*-játékokat s szűkebb körben maga is rendezett ilyen előadásokat, melyek mellett aztán a papi *mysteriumok* kissé elhalványúlnak. Ennyiben hasonló menete volt a dolognak; de a további részletekben más jelenségek és más eredmények mutatkoznak, úgy hogy a külföldi példa a mi esetünktől lényegesen különbözik. Külföldön a nép már meglehetősen kifejlett *mysterium*-drámát vett át a papoktól, melynek csak kevés időre volt szüksége, hogy valódi drámává, valódi népies színjátékká nője ki magát; nálunk ennek csak fejletlen csirája volt meg s népünk szellemének sivár talajában ez sem tudott kibontakozni. Azt a gyarló, kezdetleges *mysterium*-játékot, mely satnya hajtásként az egyház falai közt kisarjadzott, a mi népünk tovább fejleszteni teljességgel nem volt képes; módosította, átalakította, de előbbre vinni nem bírta. Továbbá külföldön a nép a *mysterium*-játéknak minden nemét felölelte s művelte mindeniket egyaránt; nálunk ellenben megelegedett egy párral. Úgy látszik, mintha nálunk a nép és a papság a *mysterium*-játékon megosztozott volna: a népnek jutott a *karácsoni* és *vizkereszt*i, a papságnak maradt a *húsvéti* (*passió*) és *úrnapi* *mysterium*. Természetes, hogy nem történt itt formaszerinti osztályozás, mégis meglepő a szigorú elkülönítés; mert valamint a népnél nem találunk *húsvéti* vagy *úrnapi* játékot, úgy viszont a papság sem rendezett *karácsoni* vagy *vizkereszt*i előadást. Miben kell keresnünk e különös jelenség okát, pontosan meghatározni nagyon bajos. Annyi bizonyos, hogy itt is több ok működött közre, s ezek közül egyik kétségkívül az volt, hogy a téli napokon és esteken a népnek inkább volt érkezése és szüksége ilyen szórakozásra, mint tavasszal, a kezdődő munka napjaiban. Ez azonban még nem magyarázza ki egészen. Fontosabb ok lehetett ennél az, hogy a *karácsoni* és *vizkereszt*i játékok sokkal alkalmasabbak voltak arra, hogy népies multságokká váljanak, mint akár a *passió-játékok*, akár az *úrnapi* *mysteriumok*. Amazok már tárgyoknál fogva is határozott népies jellemmel bírnak: személyeik túlnyomólag a nép emberei, maga Krisztus is egyszerű sorsú szülők gyermekei; ellenben emezek a tárgy komoly fenségével, hit- és erkölcstani mély jelentőségével messze felülhaladják a nép felfogását.

Nálunk tehát a mysterium-játék aránylag elég korán két külön irányban kezdett fejlődni, mindenik iránynak külön sorsa, külön története van s elég érdekes, elég tanulságos mindenik. A nép-mysteriumok története mainap is élő népköltészeti maradványainkban tükröződik vissza; ellenben a papi mysteriumok sorsa eddigelé merőben ismeretlen.

A nép a maga kezébe vevén a *karácsoni* és *vizkeresztli* játékokat, természetesen népies szellemben vezette a fejlődést s ehhez képest módosította külsőségeiben az alapot képező bibliai hagyományt is. A *karácsoni* mysteriumok pásztoraiban a maga személyesítőit látván, ezek jelenetének kibővítése, továbbképzése volt a legelső változás. Nagyobb szerepet juttatván kedvencz alakjainak, szájokba adta a nép saját ötleteit és eszméit, tréfáit és bohóságait is, melyek még erősebb népies ízt adtak a játéknak; hasonló tréfás jeleneteket csempészték be a *vizkeresztli* játékokba is. Ilyen módon a népszellem a mysterium-játékok külső anyagát lassankint egészen átalakította s a cselekvény egyik-másik mozzanatát eredeti jellegéből kiforgatta s minden egyházas színt letörölve rólok, az egyházi eredetű játékot profán mulatsággá tette, úgy azonban, hogy a mysterium alapformája, ősz szerkezete egészben véve érintetlenül maradt.

A mysteriumok ilyenmő világi mezbe öltöztetése megtörtént a nyugot-európai nemzeteknél is; olyan tréfás, bohókás részletek, minőkkel népünk leleményessége felcírázta e játékokat, épen olyan nagy mérvben találhatók a német és francia mysteriumokban is; csakhogy a mieink ezektől lényegesen különböznek s e különbség népünk komoly józansága felől tesz bizonyosságot. Mig ugyanis a nyugot-európai nemzetek mysteriumainak tréfái tulságosan szabadok s egyaránt sértik a jó ízlést és erkölcsi érzést; addig a mieinkben bizonyos józan mérséklet, tisztultabb ízlés uralkodik. Ezek is elég nyersek, néha épen aljasok ugyan, de soha sem oly ocsmányok, mint amazok; Isten nevét soha tiszteletlenül nem említik, a vallásból és egyházból soha gúnyt nem űznek, sőt megkímélik a papságot is.

Mindamellett e népies eredetű betoldások így is elég durvák arra, hogy a mai kor ízlése elfordúljon tőlök; de akkor, a nyersebb erkölcsők korában a közönség nem botránkozott meg rajtok s felkarolta e játékokat országszerte, bár nem űzte oly nagy mérvben mint űzték a nyugoti népek. Valószínű, hogy e szokás rövid idő alatt meghonosodott népünknel s rohamosan elterjedt minden vidéken. Évszámokról természetesen csak megközelítőleg sem szólhatunk, mert pozitív adatok nem állanak rendelkezésünkre; de úgy látszik, már a hitújítás korában a népmysterium oly mély gyökeret vert, hogy reformátoraink aligha lettek volna képesek kiirtani. De nem is gondolt erre közülök senki. Ezen együgyű népies játékok általános keresztyén jelleggel bírván, nem foglaltak magokban semmi olyast, ami egyik vagy másik protestáns felekezet dogmái-

val ellenkeznek s a mi miatt reformátorainknak okuk lett volna ellenök kikelni. Valamint maga a hitújítás első bajnoka, *Luther* gyönyörködött a passio-dramában,¹ épen úgy *magyarországi* követői is kedvöket találhatták népünk e nemű játékaiban, annyival is inkább, mert a német egyetemekről ők magok is hasonló szokást ültettek át hozzánk: az iskolai színjátékot. Nem volt e szerint semmi okuk fellépni e népszokás ellen; s csakugyan nincs is semmi nyoma, hogy a hitújítás bajnokai, a megtisztított vallás őrei ez ártatlan népmúltságot üldözték, vagy akárcsak rossz szemmel nézték volna. Nem is tett mysterium-játékainkon a hitújítás semmi lényeges változtatást, legfőlebb átalakította őket a maga képére, protestáns énekekkel helyettesítvén az ó-catholicus hymnusokat; ez pedig oly csekély változás volt, a minőt népmysteriumaink számtalant éltek át, mert a korszellem átalakító hatásának folyton ki voltak téve. Nyomot hagyott rajtok úgyszólván minden korszak; a maga eszméit és ötleteit szötte beléjük s a maga izlése szerint alakította őket mindenik; úgy hogy egy-egy mysterium-játék szövege, ha belőle semmi veszendőbe nem megy vala, feltünteteti minden századnak, minden emberöltőnek jellemző vonásait. De időről időre változott e játékoknak mind tartalma, mind terjedelme; mit az egyik nemzedék beleiktatott, a másik részben vagy egészben kitörölte, hogy újabb megfelelőbb részleteket tegyen helyére. Egyiknek verses formája prózára olvadt fel, melyből még ma is kiérzik az eredeti versmérték rhythmusa; a másik úgy hangzik, mintha csak a múlt század végén szedték volna rímekbe; egyikben megmaradtak a liturgia latin szavai — természetesen elferdített alakban; másikba a nyelvújítás vívmányai, új szók és nyelvtani formák csúsztak be. Itt meghagyattak az ó-catholicus hymnusok, amott protestáns dicséretetek foglalták el helyöket; ide egy régi népdal töredéke, amoda egy múlt századi népies magyar költő sorai csempésztettek be. Némelyikben a népies naiv felfogás érintetlenül megmaradt; másikon tudákos szellem vett erőt. Mindezen változások azonban a nép-mysterium lényegét nem érintik; az sértetlenül maradt egészben véve úgy, a mint volt eredetileg.

Nép-mysteriumaink ezen folytonos alakulása, szövegének ezen több izbeni átöltöztetése a kutatót nagyon könnyen tévedésbe ejtheti e mysteriumok régiségének meghatározásában. *Gyulai Pál* az általa közrebocsátott »*Magyar népköltési gyűjtemény*« karácsoni és vízkeresztii mysteriumait népköltészetünk légrégebbi marad-

¹ 1525. febr. 17-én kelt levelében *Spalatint* meghívja: »ut assit proxima vesperi visurus et auditurus poetas et rhetores pubescentes Wittembergae simul et Comoediam ludendam et carmina cantanda; agentur omnia in monasterio quodam nostro.« *Supplementum epistolarum Lutheri*. Halle 1703. 4. 41. l. — 1530. apr. 20-án ezt írja: *Hausmannak Zwickau*-ba: »et ego non illibenter viderem gesta Christi in scholis puerorum ludis seu comoediis latine et germanice rite ac pure compositis repraesentari propter rei memoriam et affectum junioribus agendum.« U. o. 83. l.

ványainak mondja s egy korba helyezi Krisztus-mondáinkkal.¹ Az azóta napfényre hozott többi nép-mysteriumok szintén ez időszakra tehetőek. Nem pusztá föltevés ez, hanem mysterium-játékaink lényegéből levont alapos ítélet, mely azonban általános elfogadtatásra — úgy látszik — még sem tarthat számot. Még nem nagyon régen nyert kifejezést az ellenvélemény,² mely nép-mysteriumi maradványaink mai szövegéből indulva ki, az előbb kifejezett állítás helyességét nem csak hogy kétségbe vonja, hanem kereken tagadja is. Az ellenvetés első pillanatra alaposnak látszik, mert csakugyan tagadhatatlan igaz, hogy az a köntös, melyben e legrégibb népköltészeti emlékeknek nevezett maradványok mainap előttünk állanak, akár kelméjét, akár szabását tekintsük, korántsem vall oly régi eredetre, hogy ennek alapján őket költészetünk legrégibb emlékeinek lehetne mondani; sőt ellenkezőleg minden léptenyomon olyan jegyekkel találkozunk bennök, melyeknek kelte bajosan vihethető feljebb a múlt század végénél. De nagy tévedés e maradványokkal szemben szöveg-criticát alkalmazni s ennek eredményeihez képest alkotni ítéletet; mert nem szabad felednünk, hogy nem írott nyelvemlékekkel, hanem a nép ajkáról vett s ott ma is élő népköltészeti hagyományokkal van dolgunk, melyeknek korát és eredetét a szövegben található jegyekből határozni meg, lehetetlen.

A nép-mysterium magvát a cselekvény alapformája képezi; a szöveg, a nyelvbéli előadás ennek csak külső héja, s valamint a platán minden tavasszal elhányja régi, durva kérgét és frisebbet, simábbat ölt magára, épen úgy középkori eredetű nép-mysteriumaink, valamint Krisztus-mondáink és népmeséink is, többször kivetkeztek a régi elavult formák kérgeiből s mindannyiszor teteszetősebb, finomabb külsőt vettek fel s így koronkint megújulóva éltek tovább. Az idők folyamának ez a megifjító hatása, a milyen szemmel látható, épen olyan természetes is, mert bár a nép szellemét századok forgása sem változtatja meg, az eszmék és fogalmak fejlődnek s a nyelv és izlés folyvást tökéletesedik a nép körében is. E fokozatos fejlődés eredményei sehol sem érvényesülhettek könnyebben, mint népmondáink- és mysteriumainkban, mint a melyek nem leírva, tehát nem bizonyos szókhöz kötve, hanem szájról szájra adva szállottak nemzedékről nemzedékre. Változtak tehát — külsőleg — folytonosan: befogadták a különböző korok eszméit s felöltötték a meg-megújuló nyelv formáit, oly mértékben, a mint azok a nép körében meghonosodtak. És mint-

¹ I. h. 515. 1.

² Ábel Jenő: *Színügy Bartfán a XV. és XVI. században. Századok*. XVIII. évf. (1884.) 22—51. l. Német nyelven átdolgozva megjelent az *Ungarische Revue* IV. (1884.) évi folyamában (649—675. l.) ily cízzel: *Das Schauspielwesen zu Bartfeld im XV. und XVI. Jahrhundert.* A nagybecsű adatokért, melyek ez értekezésben foglaltatnak, az irodalomtörténet művelői nagy köszönettel tartoznak a szorgalmas kutatónak.

hogy senki sem mondhatta őket sajátjainak, jogát tartotta hozzájuk mindenki s felszabadítva érezte magát arra, hogy változtasson a szövegen s a cselekvény külsőségein úgy, a mint épen egyéni ízlése és célja kívánta, vagy a pillanat heve sugalta. Hogy aztán e változtatások legnagyobb része iskolamesterektől, kántoroktól, szóval a nép körében élő írástudóktól származott s iskolás tudákosságról tanúskodik, — az nagyon természetes.

Nem szabad tehát megütköznünk azon, hogy nép-mysteriumaink nem a »Halotti Beszéd« ódon nyelven szállottak reánk s hogy számtalan különféle — néha épen ellentétes jellemű, de egytől-egyig újabb keltű — vonásokat találunk rajtuk, és még kevésbé szabad ezeket irányadókul venni. Népmysteriumaink korának meghatározásában, nem e rájuk tapadt külsőségeket, hanem a szerkezet eredeti formáját, a cselekvény ősalakjának alapvonalait kell vizsgálnunk, mint régész vizsgálja a százados romok földből kiásott fundamentumait. És ha ezeket a nyugot-európai népek mysteriumainak maradványaival összemérve azt találjuk, hogy a mieink azokkal a főbb pontokban összevágunk, s hogy alapvonalaik a középkori mysterium-játékok typicus formájának egészben véve megfelelnek, — a minthogy tényleg így van a dolog, — akkor bizvást állíthatjuk, hogy enemű maradványaink nemzeti költésztűnknek csakugyan legrégibb emlékei.

Nép-mysteriumaink korának kérdésével kapcsolatban tagadás tétetett azoknak eredetisége iránt is — hasonlóképen mai szövegjök alapján. Erre is ugyanazon uton, ugyanazon módszer segítségével adhatjuk meg a czáfolatot. Természetesen, az eredetiségnek csak azon foka kereshető bennök, a mely a közös származás mellett lehetséges. Az összes keresztyén népek mysterium-játékai mindnyájan egy közös talajból, a középkori keresztyén egyház liturgiájából sarjadztak, a mely mutatott ugyan az egyes nemzeteknél némi csekély eltéréseket, mégis főbb formáiban azonos volt; — s mindnyájan ugyanazon eseményeket, Krisztus születése, szenvedése és halála történeteit tárgyalták, melyekkel szemben az egyén alakító képessége nagyon szűk korlátok közé volt szorítva. Ilyen értelemben véve az eredetiséget, nép-mysteriumainkat habozás nélkül eredetieknek mondhatjuk, megengedvén természetesen azt, a mi szinte magától értetik, hogy sok pontban egyeznek idegen népek e nemű játékaival. Összegyűjtött nép-mysteriumaink ez oldalról még mindig nincsenek kellően átvizsgálva, épen ezért még most nem lehet vonásról vonásra kimutatni, miben egyeznek a külföldiekkel s miben különböznek tőlük; annyi azonban már is bizonyos, hogy idegen eredetűeknek, német vagy tót nép-mysteriumok fordításainak nevezni egyáltalában nem lehet. A milyen nagy tévedés a kor meghatározásában pusztán a szöveg után indulni, épen oly tévedés az itt-ott előforduló idegen vonások alapján nép-mysteriumainktól minden eredetiséget megtagadni. Ezeknek középkori származása és magyar eredete minden kétségen felül

áll. Nem is könnyű elképzelni, hogy népünk, mely komoly, józan vérmérsékleténél fogva különben sem nagyon kap az eféle látványos bohóságokon, e kezdetleges játékokat a németektől vagy épen tótjainktól vette volna kölcsön. Csakugyan nem is látszik ilyen átvételnek semmi nyoma, mert azok a kifogásolt idegen vonatkozások és célzások, a mellett hogy egytől-egyig újabbkori járulékok, az idegen származás mellett teljességgel nem tehetnek bizonyosságot. Mondákat és meséket tudvalevőleg nagy számmal vesz át többi testvéreitől minden nemzet; vettünk át mi is eleget. De minden ilyen átvett monda és mese csak azon az áron tudott népünk körében meghonosodni, hogy megmagyarosodott minden ízében. Az eredetiségére féltékeny népszellem lehántotta róluk mindazon idegen foszlányokat, melyekkel más népek phantasiája fölékesítette őket; s csak a csupaszra vetkőztetett mondát vagy mesét fogadta magáévá; és ezt saját ízlése szerint öltöztette fel ismét. Ha tehát nép-mysteriumaink idegen népektől származtak volna hozzánk, legyenek azok akár a szomszéd németek, akár a köztünk élő tótok vagy szászok, bizonyára szintén olyan gyökereesen áthasonúltak volna, hogy egyetlen idegen szót vagy célzást sem találnánk bennök, legfőlebb szerkezetök alapformájából s meséjük korrajzából lehetne összehasonlítás útján ráismerni idegen eredetökre. Azok az idegen szók és nevek, idegen célzások és vonatkozások tehát, melyeket nép-mysteriumaink mai szövegében találunk, korántsem valamely idegen nyelvű eredeti szöveg maradványai s egyáltalában nem fogadhatók el útmutatókúl a forrás nyomozásában, mert sokkal későbbi eredetűek s nem egyebek pusztá tréfás vonásoknál, melyek részint külső hűség, jellemzettség, részint pedig comicus hatás kedvéért szövettek közbe.

De nincs is semmi szükség reá, hogy mysterium-játékaink e faját idegen származású kölcsönzéseknek, esetleg épen tót népköltészeti termékeknek tartsuk. A mint más népeknél kifejlődtek a liturgiából, azon módon kifejlődhetnek nálunk is. Szertartásos könyveink hallgatnak ugyan az ilyen templomi játékokról, de pusztá hallgatásuk épen nem dönti meg e föltevés helyességét, mert az isteni tisztelet és mise szertartásai oly részletesen szabályozva, oly szigorúan codificálva sehol és soha nem voltak, hogy ilyen eltérések ne történhettek és tényleg ne történtek volna.

Középkori nép-mysteriumainkat tehát, melyeknek külsőleg sokszorosán átöltöztetett maradványait a népnél mind e mai napig szokásban levő karácsoni és vízkereszti játékok képezik, kétségtelen benszülötteknek s középkori költészetünk legrégibb emlékeinek kell tartanunk. Divatjok hajdan általános volt, azonban az újabb cultura, mely az ősi szokásoknak mindenütt hadat izen, sok egyébbel együtt ezt a népszokást is írtoztatni kezdte, úgy hogy ma már csak helyenkint találkozunk vele; de nyomait, emlékeit fölleljük valláskülönbség nélkül minden vidéken, — ha más-

ban nem, legalább a falusi gyermekek karácsoni, újévi és vízkereszti kántálásában.

Mysterium-játékaink azon másik faja, mely az elkülönzés után továbbra is a papság kezében maradt, még csak annyira sem ismeretes mint a nép-mysterium. Példányai nem szállottak reánk, mert ha a magok korában le voltak is írva, közkézen nem forogtak; így csak hézagosságot s a dolog természetéből merített következtetések alapján szólhatunk e tárgyról általánosságban.¹ Annyi kétségtelen, hogy a papi mysterium hatásban és népszerűségben távolról sem versenyezhetett a nép-mysteriummal, de mint vallásos szertartás mindig birt némi varázsszal s megszűnés nélkül gyakorlatban volt a legújabb időkig. Természetes, hogy az idők folyamának módosító, átalakító hatása elől e műfaj sem tudott elzárkózni s azt a szigorú egyházi jellemet, mely eredetileg észlelhető rajta, egyben-másban enyhíteni kellett. A nemzeti nyelv fölvétele, a mi még az elkülönzés előtt jóval megtörténhetett, rést nyitott a világi elem befolyásának, s ez a befolyás lassan-lassan erősödött is. A szerepek csakhamar világiak kezére szállanak: a passióban előforduló személyeket világi egyének, többnyire iparosok ábrázolják — jelmezekbe öltözve; idők folytán az előadás kiszorul a templomból: rendszeren a templom előtti szabad téren, a klostrom udvarán vagy a város piacán játszanak holmi rögtönzött emelvényen. Ennyiben jelentkezik nálunk a fejlődés második foka. Egyebekben megmaradt a liturgiai mysterium előbbi állapotában. Az előadás rendezői mindvégig az egyház emberei voltak

¹ Az egyházi mysterium-játékokról alig egy-két adat maradt fenn. *Ipolyi Arnold* említi, hogy *Brassóban* a barátok 1500-ban passió-játékokat adtak vagy talán adattak elő. (Lásd: *Ipolyi Arnold: A mysteriumok maradványai hazánkban. Új Magyar Múzeum.* 1858. I. köt. 349. l.) Honnan vette ez adatot, kinyomoznom nem sikerült; hajlandó vagyok azonban teljes hitelt adni neki. — A *Szalka János* által említett állítólagos passió-játékokra nézve (lásd: *Religio.* 1854. I. félv. 69. sz. 551. l.) *Gyulai* véleményéhez csatlakozom, ki ezt párbeszédbe szedett Krisztus-mondának tartja s újabb részletekkel egészíti ki. — *Juhász Máté, Szép áitatos küldmb-küldmb fele Magyar Verseik* című gyűjteménye, melyre szintén *Ipolyi* hívta fel szakembereink figyelmét, de a melyet rajta kívül mindeddig senki nem látott, szintén nem hozható fel bizonyítékul középkori egyházi mysteriumaink mellett; mert foglal ugyan magában egy passió-játékot, de ez nem középkori maradvány, hanem *Juhász Máténak* saját készítménye. Annak helyén és idején érdemlegesen szólók róla; itt azonban mellőzni kell. Mindamellet is legkisebb kétségem sincs az iránt, hogy a papi mysterium-játékok szakadatlanul gyakorlatban voltak nálunk a XIV. és XV. században is, mert, bár nyomai elenyésztek, következményei szemmel láthatók. A következő századokban oly mélyen meggyökerezve találjuk e szokást hazánkban, hogy középkori eredetét kétségbe vonni lehetetlen. A XVII. század folyamán a jezsuiták iskoláiban elég gyakran találkozzunk vele; sőt kivételesen előfordul a protestáns tanintézetekben is. És ha meggondoljuk azt, hogy az ilyen játékok a legcsekélyebb változásnak sem voltak alávétve, mert szigorú egyházi jellemök kizárt minden módosítást, bizonyára nem fog vakmerőségnek látszani, ha a középkoriakra a későbbiekből következtetést vonunk, szem előtt tartva mindig a külföldi, különösen német egyházi mysteriumok példáját.

s a játék maga is az ő sajátjok; tárgyaikat ezután is kizárólag a bibliából merítik, mellőzve még a legendákat s az egyházi hagyományokat is; és az egész mysteriumi előadás mintegy függeléke az isteni tiszteletnek.

A vallásos szempont e szerint a világi elem nagyobb térfoglalása mellett is épen úgy uralkodik, mint uralkodott kezdetben; ez szolgál irányadóul a tárgyak kidolgozásában is. Az ilyen papi mysteriumok szerzői — különben is az egyház emberei lévén — vallásos kegyelettel nyúltak a bibliai hagyományhoz, a mely előttök sokkal szentebb volt, hogysen belőle valamit elvenni, vagy hozzá valamit toldani merészkedtek volna; adták tehát a mesét azon módon, a mint írva találták az ó-szövetség könyveiben vagy az evangéliumban, úgy hogy darabjaik aligha mondhatók egyebeknek, mint párbeszédembe öntött bibliai történeteknek. A tárgy szentségével, a hely és alkalom komolyságával nem fért össze a tréfának és bohózkodásnak legártatlanabb neme sem; mindaz, a mit egy-egy ilyen játék magában foglalt, oly tiszta, oly kifogástalan volt e részben, mint az imák és himnuszok tartalma, s azon önkényesen változtatni — világi embertől valóságos szentségtörés lett volna. Ide azért olyan népies szellemű betoldások, minőkkel a nép-mysteriumokban minden lépten-nyomon találkozunk, egyáltalában nem csúszhattak be. A szereplő személyek a vallás igazságait, a megváltás nagy titkát ábrázolván, szent cselekvényben vettek részt s e tudat komoly áhítatra hangolta őket. A *kövesdi molnár* ismeretes esete, ki a megváltót személyesítvén, szerepéből egy pillanatra kiesett,¹ ha ugyan az erről szóló hagyománynak hihetünk, — annyira kivételesnek látszik, hogy nemcsak nem gyengíti, sőt épen megerősíti állításunkat.

Ez a szigorú vallásos szempont a mysteriumnak, mint drámai műfajnak, nem igen kedvezett ugyan, de más részben nem tévesztette el hatását. A templomok és körmenetek ájtatoskodó közönsége vallásos megilletődéssel bámulta Krisztus szenvedése, halála és föltámadása ábrázolását s a hívő lelek gyönyörűségét találta bennök. Ez irányban a papi mysteriumok igen nagy hatást gyakoroltak. Mainap szinte csudálatosnak látszik az a rendkívüli érdeklődés, mely irántok a középkori társadalom minden rétegében nyilvánult. De bármilyen nagy volt is ez s bármennyire meg-

¹ Szirmay e közmondást: „*Mondj igazat, belörök a fejed,*» a következő adomával illusztrálja: »*Molitor in oppido Mező-kövesd occasione processionis flagellantium personam Christi in se assumperat et dum sputis, luto impeteretur, aliasque per plebem sibi illatas contumelias patienter tulit; sed dum quisquam ex circumstantibus illum furem farinae, Te lisztlopó! compellasset, exandescens caput vera loquenti perfregit. Unde dum quis propter veritatem irascitur, »Molnár-ra lettél, Kövesdi Krisztus vagy! dicunt Hungari.« Szirmay Antonii Hungaria in Parabolis. Edidit Mart. Georg. Kovachich Senquiciensis. Budae 1804. p. 131 — V. ö. Dugonics: Magyar Példabeszédek és Jeles mondások. Szeged. 1720. és Erdélyi: Magyar közmondások könyve, Pest. 1851.*

hatotta is a hívő lelket az ilyen ünnepi előadás, hatása nagyon egyoldalú lehetett, mert a szívnek csak bizonyos húrjait, a vallásos érzelmeket érintette, magát a kedélyt hidegen hagyta; tárgyánál és irányánál fogva igen alkalmas volt arra, hogy a nézőközönségben a hitet és erkölcsi érzést megszilárdítsa, de a léleknek üdítő szórakozást nyújtani, a kedélyt földeríteni teljességgel nem volt képes. Épen ezért az a roppant tömeg, mely a megváltó szenvedésének és megdicsőülésének ábrázolását ájtatos lélekkel szemlélte, az ilyen játékot szíve szerint megszeretni soha sem tudta; híven végig nézte minden alkalommal s talán számot is tartott reá, de magáévá tenni s a *karácsoni* és *vízkereszt*i játékot mintájára a maga körébe átláptálni soha eszébe sem jutott, mert tudta, érezte, hogy ez sokkal magasztosabb, hogy sem az ő eszejárásához és ízléséhez alkalmazható lenne.

Ellenben a papok annál inkább buzgólkodtak körülte. Hagymányos gonddal ápolták az egyházi szokást s az előadást évről-évre pontosan megtartották, úgy hogy az ünnepi isteni tiszteletnek vagy úrnapi körmenetnek elmaradhatatlan részévé lett, legfőlebb nagy okra, pl. háború vagy valami járvány miatt mondtak le róla, de mihelyt a viszonyok kedvezők voltak, ismét fölvették a régi gyakorlatot. Törekvéseiket híven támogatta a városi hatóság is, a mennyiben a játszó személyeket pénzbeli jutalomban részesítette. Ugy látszik azonban, ez a buzgólkodás inkább csak szenvedőleg természetű volt, a mennyiben nem a továbbfejlesztésre, hanem pusztán a conserválásra irányult. Papjaink lelkiismeretes gonddal őrködtek, hogy e kegyeletes szokás ki ne menjen a gyakorlatból, avagy érdekét ne veszítse; leleményesek lehettek az ó-szövetségi és evangéliumi hagyomány kiaknázásában s egy-egy játék összerakásában is, de arra, hogy a talán már elavult formákat újjal váltsák fel, a tárgyban rejlő drámai motívumokat kifejtsék s az előadást mint drámai előadást tökéletesítsék, — legkevésbé sem gondoltak; egészben véve hagyták a mysterium-játékot azon a fokon, a melyen volt az elkülönzés korában.

E conservativismuson egyáltalában nem szabad megütköznünk, mert a dolog természetéből folyt. A mysterium-játékok e faja kizárólag az egyház szolgálatában állván s függelékét képezvén a liturgiának, sorsa ennek sorsával szorosán összeforrt s jelleme ennek jelleméhez alakult. A római catholica egyház liturgiáját pedig köztudomás szerint erős conservatív szellem, mondhatni csökönyös állandóság jellemzi, melyben a szertartások, az isteni tisztelet és mise összes formái mintegy megkövülni látszanak. A liturgia ezen merev formalismusa elfojtotta a papi mysterium fejlődését. Épen azért annak múltjából érdekes részleteket, új meg új fordulatokat még akkor sem lehetne felmutatni, ha oly részletességgel ismernők, mint a hogy szükség volna.

Egyetlen említést érdemlő mozzanat az, hogy a papi mysterium-játék a XV. század folyamán — mint Németországon, ugy

hazánkban is — az egyház leányánál, az iskolánál keresett és talált menedéket. A papok, kik egyuttal a létező csekély számú iskolák felügyelői voltak, talán mert féltékenyen őrzött befolyásukat itt nagyobb biztonságban látták, vagy talán mert úgy magára a mysterium-játékra, mint az ifjúság vallás-erkölcsi nevelésére üdvösnek tartották, az egyházi színjátékot a tanuló ifjúság kezébe tették le. Valószínű, hogy ez az átmenet sem történt egyszerre, hanem csak fokozatosan. A kezdet az lehetett, hogy a papok a passio előadása alkalmával a szent-sírnál, vagy úrnapján a körmeneteknél éneklendő himnuszokat s a mise énekeit az iskolás gyermekekre bízták, kiknél az úgynevezett *recordatio* azaz házankénti énekelgetés különben is nagy divatban volt. E szolgálatokért aztán úgy maga az iskolamester vagy kántor, ki természetesen az énekkar vezére volt, mint a közreműködő tanulók a városi tanácstól pénzbeli jutalmat kaptak, úgy hogy az ilyen énekelgetés a szerfelett sovány fizetésű iskolamester és szegényebb sorsú növendékei számára mellékes jövedelemforrással szolgált. A második lépés hihetleg abban állott, hogy — mint Németországban is látjuk, — a mysterium-játékokban előforduló női és gyermeki szerepeket tanulókkal töltötték be, mint a kik e célra kiválóan alkalmasok voltak. Innen aztán csak egy lépés volt a teljes mysterium-játék átvételéig s nemsokára bekövetkezett ez is. A fejlődés ezen mozzanatait nem köthetjük megannyi évszámhoz; valamint nem képzelhetjük azt sem, hogy valamennyi hazai iskolánkban egyidejűleg történt volna az átmenet: egyik helyen már a passiót játszották az ifjak, mikor másutt még csak az énekkar szerepére voltak szorítva. *Kolozsvárott* 1414-ben még csak a himnuszokat énekeltek; de már 1440-ben a *pozsonyi* tanulók a passiót játszották. Nem lehetetlen, hogy *Pozsony*, hol a német hatás a legkézvetlenebbül működött, e téren épen legelől járt s többi tanintézetekben csak később fejlődött ennyire a dolog. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a XV. század végén s még inkább a XVI. század elején aligha volt hazánkban nagyobb iskola, melyben a mysterium-játékok e faja többé-kevésbé ne gyakoroltatott, vagy legalább a fejlődés ez irányban meg ne indult volna. Ez egyházi mysterium-játékok képezik a tulajdonképeni iskolai dráma előzményeit; ezek készítették el számára a talajt annyira, hogy mikor protestáns tanáraink az első kísérleteket tették, a kezdeményezés nem valami hallatlan újításként tűnt fel.

Fölfogásom szerint ez volt a mi középkori mysterium-játékaink fejlődése főbb vonásaiban s ez szolgál bevezetésül újabbkori iskolai színjátékaink ismeretéhez. Azonban ez utóbbinak előzményei nem határozódnak csupán az elmondottakban; keletkezése s fejlődése körülményeire befolyást gyakoroltak még — bár sokkal csekélyebb mértékben — hazai német városaink mysterium-játékai is.

E német városok, mint mindenben, ami a szellemi művelt-

séghez tartozik, úgy mysterium-játékok tekintetében is külön tárgyalást kívánnak. Szász eredetű lakosaik itt is a nagy nemzet törzs tagjainak tekintvén magokat, a birodalom népeivel eleitől fogva szoros szellemi közösségben éltek s mindazon vívmányokhoz, melyeket azok akár a tudomány és irodalom, akár a művészet és társadalmi élet terén kiküzdöttek, testvéries alapon jusokat tartották s mindazokat a magok körében is iparkodtak érvényesíteni. Természetes tehát, hogy eltanulták tőlük a mysterium-játékot is. Valószínű, hogy már betelepedésük alkalmával magokkal hozták ennek alakulóban levő formáját s tovább fejlesztették épen úgy, mint némethoni testvéreik; minthogy pedig magán és társaséletüket nagyjából ugyanazon formák szerint rendezték be, melyek eredeti hazájokban uralkodtak, s ősi szokásaikat féltékeny gondadal, szívós kitartással megőrizték mindvégig, hasonló eredmények mutatkoztak náluk is. Mysteriumaik keresztülmentek mindazon phasisokon, a melyeket a nyugot-európai népek e nemű játékaik átéltek, s kialakultak sokkal szebben mint a mieink; mert ha talán a hazai viszonyok nem voltak is minden tekintetben kedvezők a fokozatos fejlődésre, a németországi mysterium-játék folyvást mint a gyanánt szolgált s nem volt nehéz ahhoz igazítani a fejlődést. El is terjedtek e mysterium-játékok hazánk szászajku lakosainál mindenfelé s oly nagy népszerűségnek örvendtek, minővel a mieink koránt sem dicsekedhetnek. Idők folytán többször megifjodva s a kor izléséhez alkalmazkodva, nem avultak el soha, szállottak nemzedékről nemzedékre s hatások megmaradt mind e mai napig. Az eddig kiadott gyűjtemények, bár még távolról sem mondhatók teljeseknek, nagy mennyiséget foglalnak magukban s ezek világosan mutatják a fejlődés menetét kezdettől végig.¹ Nekünk azonban ennek vizsgálására semmi szükségünk nincs. A német mysterium-játékok beható fejtegetése csak azon esetben volna itt helyén, ha olyan elemeket fedezhetnénk föl bennök, a melyeket megtalálhatunk iskolai színjátékainkban is. Minthogy azonban a mysterium-játékok — nem véve ki a magyar nyelvűeket sem — ilyen közvetlen hatást az iskolai dráma alakulására nem gyakoroltak, vagy ha talán gyakoroltak is, azt kimutatni ma már lehetetlen, elég csak tudomásul vennünk, hogy a mysterium-játékok hazánk német lakosságú városaiban még inkább divatoztak s a közönség érzékét ez irányban folyvást ébren tartván és fejlesztvén, közvetlenül előkészítették az utat az iskolai dráma számára.

¹ Schröer K. J. *Deutsche Weihnachtsspiele aus Ungarn*. Wien 1858. (A Pozsony közelében eső Felső-Rév [=Oberufer] faluból.) — *Nachtrag zu den deutschen Weihnachtsspielen*. Lásd a pozsonyi ev. lyceum 1858-ik évi értesítőjét. — *Ein Weihnachtsspiel aus Ungarn*. *Weimarisches Jahrbuch für deutsche Sprache, Litteratur und Kunst*. III. Band. 1855. 391—419. 1. (Körmöczbányáról.) — Schuller, J. K. *Herodes. Ein deutsches Weihnachtsspiel aus Siebenbürgen*. Hermanstadt. 1859. — Hartmann. *Aug. Volksschauspiele*. In Bayern und Oesterreich-Ungarn gesammelt. Leipzig 1880.

A középkori színjátékok azon sajátos faja, mely a classicus irodalmak föléledésével kapott lábra s különösen az olasz fejedelmi és főúri udvarokban virágzott, nálunk csak kis mértékben gyakoroltatott s mindvégig idegen maradt; így tulajdonképen nem is lehetne róla szó e helyen; minthogy azonban némelyek ezt is erőszakosan belevonták régi drámánk és színészetünk történetébe, szükséges róla megemlékezni, ha másért nem, legalább azért, hogy a tévedéseket kimutassuk.

Jankovich Miklós,¹ az ismert nevű könyv- és régiséggyűjtő volt az első, a ki rendületlen meggyőződéssel hirdette, hogy »drámák előadását is hazánkban már a XII. de a XIII. században még inkább gyakoroltatottnak tarthatjuk, kétségkívül csak azon móddal, mikép azok Olasz- és Franciaországokban divatoztak.« S bár állításai többnyire jóhiszeműleg félremagyarázott, vagy épen szándékosan elcsavart adatokon alapúlnak, mégis nemcsak hogy mindeddig megczáfolatlanul maradtak, hanem épen napjainkban hívőre is találtak,² ki nem vizsgálva a tiszta papirból facsarított bizonyítékokat, ténynek veszi s igazság gyanánt hirdeti azt, a mi — legyenyhébben szólva — nem egyéb vastag tévedésnél vagy épen alaptalan föltevésnél.

Jankovich eleve fölteszi, hogy miután hazánk a nyugot-európai nemzetekkel eleitől fogva szünet nélküli érintkezésben állott, tőlök egyebekkel együtt átvettük a drámai előadások divatát is, ugy hogy ez már a XII. században meghonosodott nálunk, bár történelmi adatokkal csak *Mátyás* korán innen lehet kimutatni. Ha ez állítás pusztán a mysteriumi előadásokra vonatkoznék, kifogást nem tehetnénk ellene, mert ezek ama korban már csakugyan szokásban lehettek nálunk is. *Jankovich* azonban nem ezekre s tulajdonképen nem is valódi drámai előadásokra czéloz, hanem a középkori főúri multságok azon nemeire, melyek többé-kevésbé igenis divatoztak nálunk, de a drámával és színészettel semmi szín alatt sem hozhatók kapcsolatba. Így pl. felhossa azon bajnoki játékokat, melyeket *Mátyás* és *Beatrix* menyegzője alkalmával oly nagy számmal tartottak;³ s a lovag-játékoknak egyéb neveit, melyek az akkor Európa-szerte uralkodó szokáshoz képest nagy divatban voltak nálunk is; hogy azonban ezeknek a drámához semmi közök, — mondani sem kell. — II. Ulászló és II. Lajos alatt még több ilyen bizonyítékot talál *Jankovich*. Mindjárt 1490-ből felhossa *Regiomontanus* (más néven *Peuerbach*) *János* híres

¹ Lásd föntebb idézett czikket.

² *Szivák Iván*: *A magyar dráma kezdete*. Figyelő XIV. évf. (1883.) Megjelent külön kiadásban is. Budapest 1883.

³ Lásd a pfalzi követ jelentését: »*Regis Ungariae Mathiae nuptiae et coronatio Reginae a Palatini Comitis legato descripta*. Kiadta *Schwandner*: *Scriptores rerum Ungaricarum veteres et genuini*. II. 202., 205., 207., 211., 214. II. és *Eschenloer Péter*, *Geschichten der Stadt Breslau*. Breslau 1827—1828. II. 342—349. II.

csillagásznak »*Ludus Pannonicus*« című drámáját, melyet ez állítólag *Vitéz János egri* érsek (!) udvarában adatott elő s *Winterburger bécsi* nyomdájában még ugyanazon évben ki is nyomatott. Ez egy adat egész halmaz tévedést foglal magában s fogalmat ad arról, mennyiben bízhatók meg *Jankovich* adatai. *Regiomontanus* ugyanis semmiféle színjátékot nem írt s a »*Ludus Pannonicus*« alatt »*Ludus Pannoniensis sive tabulae directionum projectionumque*« című *astronomiai* munkáját kell értenünk, mely *Nürnbergben* jelent meg 1475-ben.¹ Továbbá köztudomású dolog, hogy *Vitéz János* — a mellett hogy *egri érsek* soha nem volt s nem is lehetett, — 1472. aug. 12-én elhunyt.² *Winterburger* nyomdája pedig csak 1492-ben állítottatott fel³ s abból ilyen vagy ehhez hasonló című munka — mai tudomásunk szerint — nem került ki soha. — *Chelidonius Benedek* dialogja, *Voluptatis cum Virtute disceptatio* semmi esetre sem tartozik a magyar dráma történetébe, mert a mellett hogy nem *Budán*, hanem Bécsben adatott elő, maga *Chelidonius* sem volt *fejérvári* kanonok, hanem a *bécsi Schotten-Kloster* apátja. — De találunk e bizonyítékok közt egy pár olyant is, melyet okkal-móddal elfogadhatunk. *Vadianus Gallus Pugnans*-a⁴ s ehhez írt ajánló levelének első pontja semmi kétséget nem hagy az iránt, hogy olykor-olykor csakugyan tartottak színi előadásokat *II. Ulászló* udvarában is; csakhogy az ilyen kísérletek idegenektől származtak, s idegen nyelven a magyar szellem hozzájárulása nélkül mentek végbe. A másik ilyen bizonyíték volna a *pozsonyi* származású *Frankfurter Bertalan*⁵ »*Grillus*«⁶ című drámája és »*Dialogus inter Vigilantiam et Torporem*«⁷ című moralitása. Amaz *Plantus* hatását mutatja; emez pedig sikertült példánya a külföldön nagyban divatozott moralitásoknak, erkölcsdaraboknak, melyekből később a középfajú

¹ *Jöcher Christ. Gottl.: Allgemeines Gelehrten-Lexicon. Dritter Theil. Leipzig 1751. col. 1959.*

² *Fraknoi Vilmos: Vitéz János esztergomi érsek élete. Budapest 1879. 2241.*

³ *Mayer, Anton Dr. Wiens Buchdrucker-Geschichte. 1482—1883. Wien, 1883. 21 S.*

⁴ *Vadianus, Joachimus Helvetius, Mythicum Syntagma, cui Titulus Gallus Pugnans. Viennae, III. Idus Jan. 1514.* — E színmű a megelőző évben adatott elő. — *Putschius*hoz intézett ajánlása így kezdődik: »Cum nuper Budam, observandissime pater, Ego et Georgius Collimitius Mathematicus & Medicus, inferioris Pannoniae metropolim celerrimo itinere perducti attigissemus, praeter alia compluria, quae inibi maxima cum voluptate sumus exspicati, animadverti etiam priscam illam inter gallos certaminis palaestram: stativis in singulos annos feriis, multo spectatorum desyderio solitam exerceri etc. Fol. 2. — Ha elfogadjuk is, hogy e szokás már ekkor régóta rendszeresen gyakoroltatott, a magyar dráma történetében jelentőséget épen úgy nem tulajdoníthatunk neki, mint nem a német városok mysterium-játékainak.

⁵ *Mayer i. m. 38., 89., 149. S. V. ö. Denis, Michael: Wiens Buchdrucker-geschichte bis 1560. Wien 1782. 137., 201. S. jegyz.*

⁶ Megjelent Bécsben 1515.

⁷ *Denis; i. m. 334—335. S. Megjelenését 1516—1521-re teszi.*

dráma állott elő. Nagy kérdés azonban itt is: vajjon nevezhetők-e magyar termékeknek s színre kerültek-e valaha nálunk. A mely adatok ezeken kívül még az egykorú íróknál, különösen historicusainknál találhatóak, szintén nem hozhatók fel bizonyítékokul, mert nem tulajdonképeni színjátékokra vonatkoznak.

Nem találjuk e szerint semmi nyomát annak, hogy akár *Mátyás* király, akár közvetlen utódai alatt a királyi vagy főúri udvarokban a színi előadások rendszeresen üzettek volna,¹ mint ezt *Jankovich* véli. *Mátyás* idejében, kivált uralkodása végső éveiben, midőn nagy gonddal kezdé utánozni az olasz fejedelmi udva-

¹ *Ábel* fentebb idézett értekezésének német átdolgozásában egy pár eddigelő ismeretlen adatot közöl ide vonatkozólag. Az egyik *Mátyás* királyról és nejéről *Beatrix*ről szól. »Tantum in *histriones, mimos et cytharocodos*, tantum in *choraulas phonaschos cantatores et utriculatorias*: (fúvólások, zenetanítók, énekesek és dudások), tantum denique in assentatores, futilemque peregrinantium multitudinem nummorum profusionem hucusque toleravit (scil. *Mathias rex*), ut hos sumtus et allatum dotem id ex decuplo superavit.« *Beatrix*ről pedig: »Nempe non ad regni salutem, non ad concordiam principum, non ad quietem populorum, non ad laetitiam et utilitatem gentium, sed ad continuandum, ut omnes plane vociferantur, tyrannidem, ad exhauriendum regnum, ad saginandos *histriones* ad locupletandos *cytharocodos* et *cantores* violenta et dira connubia molitur.« [*Wladislaw serenissimi Ungariae Boemiaeque Regis Apologia*. Kézirat a prágai egyet. kvtárban a XV. századból. I. D. 3.] — Hazai történetíróink szerint e szokás különösen II. Lajos udvarában uralkodott nagy mértékben. »Eo re factum — írja *Samboki* — quod cum Thurca iam pridem in Ungariam, oblata occasione penetrare cupiisset, — ut cladem a Parthis acceptam, amisso patre, resarciret, regnumque stabiliret suum: *Ungaros convivis et theatris deditos sentiens*, maximo cum apparatu, expeditionem decreverit, ac bellum formidabile moverit.« *Epitome rerum Ungaricarum velut per Indices descripta, Autore Petro Ranzano. Nunc primum edita una cum appendice quadam opera Joannis Sambuci Tyrnaviensis Pan.* Viennae Austriae. Anno M. D. LVIII. 2°. fol. 67 — 68. Index XXXVIII. — *Istvántfi* szintén emlékezik róla s *Brandenburgi Györgyöl*, a kiskorú király gyámját okolja érte. »Ille enim — úgymond — propinquitate sibi juncti regis teneram aetatem, non ad jucunda duntaxat venationis, aucupiique exercitia, utique suis temporibus, viro principi concedenda: sed etiam ad eas, quibus ipse assueverat, compotationes et saltationes ac *histrionum et ludionum* vanitates exercendas, *symphonicorumque ac cytharacorum* concentus, aliasque ejusmodi viciosas voluptatum illecebras . . . transversum agebat.« [*Istvántfi, Nicol. Panon. Historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV.* Coloniae Agrippinae. Anno M.DC.XXII. 2°. pag. 85. Lib. VI.] — Ezzel összevág a külföldi *Dubravius* nyilatkozata, mely így hangzik: »Nunc altor, morumque formator ei (scil. *Ludovico II.*) patris voluntate, *Georgius Marchio Brandenburgensis* obtigit, bonus ille quidem princeps, sed cui convivia, *theatraque* et arena, in qua hastis concurritur, *ludique* et *choreae*, magis cordi erant, quam seria studia, quae mox deliciae *Ludovicum* sic persecutae sunt, ut consultationes de regno graviores vitaret, cane peius et sic. — Mindezen adatok, melyekhez nem lenne nehéz többet is találni, kétségbevonhatatlanul bizonyítják, hogy nevezett királyaink udvarában csakugyan tartózkodtak alakoskodó bohócok, énekesek, zenészek s több eféle játékosok, kiknek bohókás, tréfás mutatványai, tánczszal, zenével és énekkel egybekötve az udvarnak rendes mulatságát képezték. Meglehet, adtak elő tréfás párbeszédeket s képleteket is: de valamint ők maguk nem voltak színészek, úgy mutatványaik sem nevezhetők színi előadásoknak. Különben is az egész szokást idegenek honosították meg nálunk s idegenek ápolták népünk szellemének hozzájárulása nélkül.

rok szokásait, egymást érték az udvari ünnepélyek és multságok s egyéb olasz eredetű udvari szertartással gyakorlatba jöttek az álarczos körmenetek és bálók is, a mint azok a *ferrarai* udvarban divatoztak;¹ de annak, hogy mint ott, classicus darabok, vagy ezek mintájára készült újabb színjátékok adattak volna elő, semmi jelét sem találjuk. II. Ulászló és fia Lajos udvarában szintén rendeznek álarczos multságokat s ilyenkor maga az udvari cseletség öltözik jelmezekbe, szerepelnek holmi alakoskodók s nagy ünnepeken meg-megfordúlnak az énekelgető diákok (*scholares recordantes*) is; sőt II. Lajos alatt az udvari személyzetben egy bohóc (*histrío*) is említetik, a ki udvari multságok alkalmával kétségkívül tréfás mutatványok- és szavalatokkal fokozta a jelenlévők derült hangulatát; — mindez azonban a színésztől nagyon távol van.

Ha már a mohácsi vész előtt egyáltalában nem tudott meghonosodni nálunk az udvari színészet, vajjon képzelhető-e, hogy lábra kaphatott az azt követő években, midőn a beállott politikai és vallási harcok teljesen feldúlták a királyi és főúri udvari élet nyugalmát? Jankovich e korszakból is hoz ugyan föl egy adatot, de ez épen oly hasznavethetetlen, mint a többiek. »Gyűjteményemben van — úgymond — egy N. N. *nürnbergi* költőnek remek rajzolatokkal hímezett s ékesen leírt, ezen időből ugyan, de már a mohácsi veszedelem után készített drámája, »*Herculiscus*,« ki az előszóban nemcsak a királyi, de más gazdagabb udvarokban is hazánk nagyjainál divatozó *színészet*, *muzsika* és *táncz* gyakorlatokat bizonyítja, nyilván is vallja, hogy ezen művészeti tárgyak tanítása végett hazánkba költözvén, csak a török háborúnak nem reményelt felzúdulása s hazánk rögtöni felháborodása miatt kénytelenítetett visszamenni.« Jankovich maga megvallja, hogy e czikk adatait pusztá emlékezetből hordja elő; innen van aztán, hogy nemcsak a vándor német poéta nevét feledte el, hanem tévedésbe esett a szóban levő mű czíme és mivolta iránt is. Csak hosszas keresgélés után sikerült kiderítenem, hogy e költő nem más, mint a német mesterdalnoki iskola egyik kevésbé ismert tagja, *Osterreicher (Austrianus) Ambrús*, kinek néhány önállóan megjelent elbeszélő költemény tartotta fenn emlékét; — állítólagos drámája pedig tulajdonképen ily címet visel: »*Metaplasma. Ritterliche thatten vnnnd herrliche victorienn vnd siegs zaichen des teuren herszenhafften Ritterlichen vnnnd Christlichen heldes Herculis was gferlichkeitt vnnnd nott er bestandenn hat. Per Ambrosium austrianum Poetam tragoediar[um]*. A mű tehát *Hercules* hőstetteit adja elő, keresztyén epikai felfogással, a mesterdalnokok modorában; s épen úgy nem dráma, mint szerzője nem tragoedia-költő, bár magát annak vallja s Jankovich el is hiszi neki. De talán

¹ Lásd *Dr. Csánki Dezső: I. Mátyás udvara*. Koszorúzott pályamunka. Budapest. 1884. 149—161. l.

az előszóból merített bizonyítékot mindamellert is elfogadhatjuk? Sajnos, de való, hogy *Jankovichot* itt is félrevezette emlékező tehetsége, mert a vándor poéta korántsem színjátékokról, hanem magasztaló énekekről s más ilyen alkalmi verselményekről tesz említést, a minőknek csakugyan nagy kelendőse lehetett akkor is.

Igy foszlik szét a mi középkori udvari színészetünk mythosa. Az adatok félreértése s talán némi részben nemzeti hiúság szülte s könnyelmű hiszékenység terjesztette. Mai nap már semmi szükség reá, hogy ehhez hasonló mesékkel ékesítgessük nemzeti életünk multját; ideje tehát, hogy a hamis illúsiókat eloszlassuk. Ama másik ilyen mythosról, melyet középkori népies színészetünkről *Toldy* alkotott, már *Gyulai* s utána *Beöthy* meggyőzőleg kimutatták, mennyire ellenkezik a lehetőséggel. A bizonyítékok közül, melyeket *Toldy* felsorol, egyetlen egy sem állja ki a bírálatot; az újabb kutatások sem hoztak napfényre semmi legcsekélyebbet, a mi e föltevés helyessége mellett bizonyítana. *II. Ulászló* idejéből fennmaradt ugyan valami ehhez hasonlóknak emlékezete, de ez sem igazolja *Toldy* elméletét. *Dainerius Tamás*, a *ferrarai* követség egyik jegyzője, urához, *Hercules* fejedelemhez intézett jelentésében elbeszéli, hogy 1501-ben midőn *Ulászló* szövetséget kötött *Velen-czével* a török ellen, a *ferrarai* követ Úrnapiján, a saját lakása előtt fekvő szabad téren színi előadást rendezett, mely a török elleni háborúra célzott s a nép fölkelésére volt szánva. Egy e célra épített házikóban, mely török mecsetet ábrázolt, *Mohamed* koporsója volt felállítva, melyről azt mondja egy jóslat, hogy mikor ez összeomlik, vele együtt összeomlik a török birodalom is. A koporsó körül, mely a hagyományhoz híven a levegőben függött, a szultán térdelt basáival és vitézeivel együtt. A mint a körmenet, melyben maga a király is részt vett, a szín helyére érkezett, villám módjára tűz-sugár csapott le a koporsóra, úgy hogy az egyszerre lángba borult s a körülte térdeplő alakokkal együtt elégett. (Magától értetik, hogy ezek az alakok fabábok voltak — emberi ruhába öltöztetve.) A mit a tűz meg nem emésztett, azt a jelenlevő óriási néptömeg eszeveszett dühvel megrohanva, kövekkel, botokkal ütötte verte s izre-porrá törte, úgy hogy koporsóból, házikóból és törökökből nem maradt semmi. E látványosság némán, azaz szókiséret nélkül ment végbe; most következett a magyarázata. Egy *Sybilla* kinézésű alak lépett a feldíszített emelvényre s hallgatást intvén a tömegnek, latin nyelven röviden elmondá a koporsóról szóló jóslatot s megmagyarázá a lefolyt jelenetet, hízelgő célzásokat tevén a jelenlevő királyra. Az előadást aztán néplakoma fejezte be.

Ez az egyetlen előadás, a mit e nemben ismerünk; s ez is idegenektől származik s a színjátéktól nagyon messze esik. Meglehet, hogy efféle allegoricus mutatóványok és képletek csakugyan szokásban voltak nálunk s talán — mint a jelen esetben — szavalattal voltak összekötve; de ki merné ezeket *népies színjátékok- és bohózatoknak* s előadóikat *színészeknek* nevezni? Külföldről

bevándorolt német és olasz alakosok üzhették az ilyen látványosságokat, de a mi népünk csak nézőközönségként vett bennök részt. S azok a zsinati tilalmak s egyéb kárhóztató ítéletek egyenesen ezekre vonatkoznak. Maga a nép megmaradt a maga kezdetleges karácsonyi és vízkereszti mysterium-játékai mellett, melyeket, bár fejleszteni nem volt képes, századokon át híven megőrzött. Ezeken kívül még a papok által ápolt húsvéti és úrnapi mysteriumok szolgálták mulattatására; s ezekhez járult a reformáció korában az iskolai dráma.

Közli: NAGY LAJOS.

